

**КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«АКАДЕМІЧНИЙ ЛІЦЕЙ № 15» КАМ'ЯНСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ**

Анна Лісна

**ВИВЧЕННЯ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ
У 9-11-Х КЛАСАХ
ЗАКЛАДІВ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ**

Методичний посібник

м. Кам'янське
2022

Вивчення складнопідрядного речення у 9-11-х класах закладів загальної середньої освіти: Методичний посібник. Кам'янське: Академічний ліцей №15, 2022. – 13 с.

Рецензент:

Кулик Наталія Іванівна – вчитель української мови і літератури Комунального закладу «Академічний ліцей №15» Кам'янської міської ради, спеціаліст вищої категорії.

Автор:

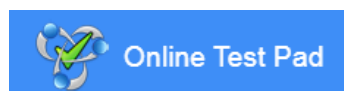
Лісна Анна Віталіївна – вчитель української мови і літератури Комунального закладу «Академічний ліцей №15» Кам'янської міської ради.

Дібрані вправи спрямовані на формування навичок розпізнавання складнопідрядних речень у тексті, відтворення складнопідрядних речень за поданим фрагментом та моделювання складнопідрядних речень. Усі вправи розвивають творчий потенціал, укладені з урахуванням особливостей проблемного навчання та містять елементи лінгвістичного дослідження, що сприяє розвитку мовних, мовленнєвих і ключових компетентностей учнів 9-11-х класів, їх творчого потенціалу. Дидактичний матеріал розподілений за двома лініями: мовною та мовленнєвою, що дозволяє використовувати його під час уроків формування компетентностей та уроків розвитку зв'язного мовлення.

Вправи адаптовані як для очного, так і для дистанційного навчання, оскільки містять посилання та QR-коди на онлайн-вправу. Завдання розміщені на таких платформах:

1. **Онлайн конструктор опитувань та тестів «Online Test Pad»**

<https://onlinetestpad.com/ua>

2. **Сервіс «Wizer»**

<http://app.wizer.me/>

3. **Сервіс LearningApps**

<https://learningapps.org/>

4. **Національна освітня платформа «Всеосвіта»**

<https://vseosvita.ua>

Система вправ створена на основі роману-наміста «Світован» сучасного українського письменника Мирослава Дочинця. Вибір мовного матеріалу зумовлений інтеграцією творів М.І. Дочинця до шкільної програми, зокрема до уроків позакласного читання та літератури рідного краю. Це сприяє сприйманню здобувачами освіти твору не лише як витвору літератури, але як і сукупності синтаксичних одиниць різних рівнів та форм.

© Анна Лісна. 2022

МОВНА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ

Лінгвістичне дослідження

Предметні компетентності: мовна, стилістична, інтелектуальна, діяльнісна.

Прочитайте. Чи можна подане висловлювання назвати текстом? Аргументуйте свою думку. Виділіть складнопідрядні речення, схарактеризуйте їх.

Та вернімося до хліба. Якщо вино робить бочка, то хліб – жорна. З живого каменю. І хліб печеться з живого цільного зерна і живої води. Бо з того тіста і ми виіплені. Буханки з нинішніх пекарень – то печене тісто, а не хліб... Хліб дарований Згори, як найліпша, найцінніша страва. То є найвеличніший винахід людського розуму. Живий хліб може становити половину денного харчу, бо в ньому є все, що потребують тіло і душа. Саме так, бо хліб, крім иншого, живить мозок і нерви. У двох скибках стільки білку, як у куснику м'яса. Косар, що йшов на сіножаті, брав із собою півхлібини, пелюстинку сала і глек топленого молока. На цьому косив цілий день. Бо мав силу, як має її кінь із вівса. А лев, що обжереться м'ясивом, цілий день обважніло вилежеться...

<https://app.wizer.me/preview/WTHZ1L>

Творче моделювання

Предметні компетентності: лексична, граматична, синтаксична, креативна, інтелектуальна, продуктивна

До поданих головних частин додати підрядні означальні. Записати змодельовані складнопідрядні речення. Накреслити схеми.

1. По його похиленій спині, по очах, занурених у себе, я зрозумів, що...
2. Так чинять люди, які ...
3. Думайте про те місце, де ...
4. А тепер біжи, бо ...
5. Ніхто достеменно не знає про те, що ...
6. Часом мені здається, що ...
7. «Ся краса захопила моє серце», - сказав би чоловік, що ...

Скласти складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними так, щоб підрядна частина стосувалася дієслів зрозуміти, запитати, говорити. Накреслити схеми змодельованих речень.

<https://app.wizer.me/preview/6NIG2C>

Дослідження-моделювання

Предметні компетентності: граматична, інтелектуальна

Дослідити структуру складнопідрядних речень. Визначити вид підрядних частин, накреслити схеми-моделі.

1. Я гадав, що се тільки звірам відоме.
2. Коли ж пишеш, то, навпаки, – звіряй паперу своєю душою.
3. Лишень прислухайся до людини, щоб почути її, щоб сказати щось своє, аби й вона почула.
4. Для тих, кого ломить у попереку, додаються ще калган і дикий ірис, півники по-народному.
5. Світован підмічав, що тамтешні мисливці до поважного віку зберігають зіркість очей.
6. Я легко вірив, бо гриби на правду давали тілу легкість і невтомлюваність.

<https://learningapps.org/display?v=ptc1mppw222> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=ptc1mppw222>

Дослідження-трансформація

Предметні компетентності: граматична, інтелектуальна, креативна, діяльнісна, продуктивна

1. Із простих речень з відокремленими обставинами, вираженими дієприслівниковими зворотами, змоделювати складнопідрядні. Визначити тип підрядної частини. Накреслити схеми.

1. Косять, за висловом Микули, «перетинаючи в траві горіхи».
2. Ми стояли, опершись на вичовганий долонями трос.
3. Доївши печиво, ми обсмоктували ті листки.
4. Я розмовляв з нею на відстані, не ворущаючи губами.
5. Я, очікуючи старого, сидів біля калабані, час від часу витягував з гаті бервено, щоб підживити плин потічка.

<https://learningapps.org/display?v=phtx1hbq322> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=phtx1hbq322>

2. Визначити вид складнопідрядних речень. Трансформувати їх так, щоб підрядна частина стояла після головної. На прикладах цих речень довести варіантність коми в трансформованих реченнях.

1. Коли ми хворі, ущербні, коли зазнали втрати чи відчули подих смерти, – залишаємось із собою наодинці.

2. Інколи, щоб прихилити людей і долю, треба бути легковажним.

3. І коли повернувся, то знову утвердився царем своєї Ітаки, повернув собі жону Пенелопу.

4. Коли ноги вже судомило від студені, брався за яблука.

5. Якщо спиш просто неба, ніч не здається такою темною.

6. Коли я налаштував етюдник, йому на руку сів метелик.

7. Якщо заздрощі коростою роз'їдають серце, то нехить прощати висушує й огірчує його.

<https://learningapps.org/display?v=prkv1ih522> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=prkv1ih522>

3. Перебудуйте та доповніть (де потрібно) репліки з діалогів персонажів на складнопідрядні з'ясувальні (речення із непрямою мовою).

1. Що? – я нічого не чув.

2. І не буде потребувати солі, щоб довше пам'яталося, – докинув я.

3. Чудесний ранок! – вигукнув і я радісно.

4. – В чому їх сила? – поцікавився я.

5. – От і дрімлюга вклався, час і нам до снання, – казав Світован.

6. Купаються, – коротко пояснив.

7. – Привіт, – сказала Оля без особливого здивування, наче сама якраз на це й сподівалася.

<https://learningapps.org/display?v=pb1d4gca22> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=pb1d4gca22>

Творчий диктант

Предметні компетентності: граматична, інтелектуальна, діяльнісна

Відновити текст, дібравши необхідні за змістом підрядні частини з довідки. Визначити тип підрядних частин, займають місце перед чи після головної. Виділити засоби зв'язку.

1. Привітався, сказав, що ...
2. Тоді розгріб ватру, бо ...
3. Сиділи в легкій мовчанці, поки ...
4. Більше здобудеш, коли навчишся розуміти, що...
5. Навіть якщо ти його не втямиш, то...
6. Та й колгосп сюди не прицабає, щоб...
7. Відтак ми прокопали вздовж городця ярочки, якими

...

8. А от чорна садова мурашка чинить шкоду, бо розселяє по пагонах і листю попелиць, котрі..

Довідка: нас годувати; потрібно іншим, а не тобі; глек уже був наповнений по креш; маляр не почав збиратися; Бог не проморгає; я живий і здоровий і в разі чого – можна мене звідомити через пошту вашого села; стекла верхня вода; висмоктують із рослин соки

<https://learningapps.org/display?v=picwg6t0322> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=picwg6t0322>

Лінгвістичний експеримент (заміна мовних одиниць співвідносними – синонімічними)

Предметні компетентності: граматична, семантична, інтелектуальна, діяльнісна.

Дібрати синтаксичні синоніми до поданих речень у формі складнопідрядних речень. Визначити вид складнопідрядних речень.

Зразок. *В пориві захоплення якимось я назвав його старим книжним словом – садівничий. – Якимось я назвав його старим книжним словом – садівничий, коли був у пориві захоплення.*

Назвати засоби зв'язку, визначити вид їх (підрядний сполучник чи сполучне слово).

1. Любив мій садівник у жарку годину чи під вечір прилягти під розлогою горішиною.
2. Одна з мандрівок привела нас до Обавського каменя.
3. Ми занурилися в зарослі і кроків за триста вперлися в обвалений насип.
4. Я торкнувся каменя — він дійсно здавався теплим.

5. Верталися ми назад прозорими осиковими перелісками, і моя долоня довго ще відчувала теплу шерехатість монашого каменя.

6. Зазвичай умираючі жалкують за одним і тим же: не мали сміливости жити на повноту душі, займатися тим, до чого мали схильність; забагато сил віддавали нудній праці, добуванню хліба насущного; не насмілилися висловити свої сокровенні почуття; розгубили друзів; боялися змін; занадто прислухалися до оцінок і порад інших; мало дозволяли собі свободи...

<https://vseosvita.ua/test/linhvistychnyi-eksperyment-zamina-movnykh-odynyts-spivvidnosnyu-synonimichnyu-745785.html> (для вчителя)

Дослідження-відновлення

Предметні компетентності: граматична, інтелектуальна, стилістична.

Відновити й записати складнопідрядні речення, вставляючи потрібні за змістом засоби зв'язку (підрядні сполучники чи сполучні слова). Свій вибір обґрунтувати. Визначити тип складнопідрядних речень з підрядними обставинними.

- 1...ми топчемо квіточку, вона віддає аромат.
2. Я попросив, ... він дав мені якусь роботу.
3. ... очам простір, тоді й душа не замикається.
4. Ластівці любо там, ... чистий воздух.
5. ... якщо птицям небесним тут утішливо вмирати, то й чоловікові спокійно жити...
6. Сього добра, ... можна назвати радістю життя.
7. Мені здалося, ... квітки всміхнулися до нього своїми ротиками й вічками (М. Дочинець)

Ключ: щоб, коли, бо, коли, яке, де, що.

<https://learningapps.org/display?v=pe94ojia522> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=pe94ojia522>

Лінгвістична гра «Четверте зайве»

Предметні компетентності: мовна, граматична, інтелектуальна, діяльнісна, функціональна.

Проаналізувати складнопідрядні речення. З'ясувати, яка синтаксична конструкція є зайвою в кожній групі. Свій вибір обґрунтувати.

- I. 1. Потюпав до кринички, що цямотіла з-під дуплистого явора.
2. Серед такої краси, що дихай і мовчи.
3. Єдині птиці, що не бояться яструба.
4. Коли вони полетять за теплом, тоді й ми скотимося.

II. 1. І ми рушили, щоб заховати їх у вільгій свіжості лісу.
2. Там, у тому перегріві, ще й дихають дріжджами, що сідають грибом на легені.

3. Щоб зрозуміти їх глибину, мусимо заглибитись у землю.

4. А тепер біжи, щоб повісти матері двойко слів ...

III. 1. Скільки серед нас таких непотребів, що лише лайном і можуть побороти сильнішого...

2. Мені здалося, що квітки всміхнулися до нього своїми ротиками й вічками.

3. І чув, що запахи від них точаться різні.

4. Може й так, думав я, що він буде робити з дичиною (М. Дочинець).

IV. 1. Та я його розговорив, бо замолоду дістав добру школу фльори в румуна Джеордже Вадаску.

2. Його ще називають ластівчиною травою, бо проростає, коли ластівки прилітають.

3. Се теж добре, бо йдеш угору, скидаючи зайву ношу...

4. Тепер найсмішніше з того, що звершує гіркоту твоїх мнених утрат, – казенний куток у людському муравлиську, де ти спав на чужому залізному ліжку, під чужою ковдрою, серед чужих запахів. (М. Дочинець)

<https://learningapps.org/24077953> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=pw0xzpmej22>

Дослідження-відновлення

Предметні компетентності: мовна, граматична, орфографічна.

У поданих реченнях розставити потрібні розділові знаки, пояснити їх. Визначити вид складнопідрядних речень, назвати засоби зв'язку. Накреслити схеми.

1. І щоб ні слова матері накриво бо стратиш голос повторно.

2. Я поліз на хлівець щоб перетрусити на сушці зілля.

3. Вона таку пестила шаслу на груниках що мадярам і чехам не снилося.

4. Багато було сьогодні хворих сказав я щоб якомсь закрити провислу тему.

5. Ся краса вхопила моє серце сказав би чоловік що йшов мовчки попереду.

6. Волів напрямки не гнали бо дзвін міг покалічити їм задні ноги (М.Дочинець).

<https://vseosvita.ua/test/doslidzhennia-vidnovlennia-774887.html> (для вчителя)

Конструювання синтаксичних конструкцій за схемами-моделями

Предметні компетентності: граматична, орфографічна, інтелектуальна, діяльнісна.

Відновити схеми-моделі складнопідрядних речень з кількома підрядними, уставивши потрібні розділові знаки.

1. (Коли ...) [...] .
2. [...] (якщо ...) і (якщо ...) .
3. [...] (бо ...).
4. (Якщо ...) [то...] .
5. [...] (яка ...) .

<https://learningapps.org/display?v=p9jvi9dkk22> (для вчителя)

<https://learningapps.org/watch?v=p9jvi9dkk22>

Робота з деформованим висловлюванням

Предметні компетентності: мовна, граматична, стилістична, інтелектуальна, креативна.

Відновити текст, уставивши потрібні за змістом сполучні слова чи сполучники підрядності з довідки. Визначити стиль і тип мовлення. Дібрати заголовок.

I. Не було дня, ... ми бодай на кілька годин не ходили в луки чи бутин, себто ліс. Щоб сповнити чин збирання. Все Світован робив походя, ніби між іншим. Після того, як я став пильніше придивлятися до людей, ... зауважив, ... так чинить більшість майстрів. Кожен у своєму «сродному ділі». Ще звечора він принохувався до підсоння, вгадував завтрашню годину. А раннього рана вже знав розпис погоди на найближчі дні, а то й тиждень.

Довідка: що, щоб, то

II. Доти я гадав, ... для цього дивовижного чоловіка є дві вищості – Бог і Природа. Тепер же відкрив і іншу владу – слова. Вона й мене підкорила ще в ранньому дитинстві, в селі Нижній Шард, ... був спроваджений на канікули до баби. Ця сила і краса гострих, замашних, терпких, загадкових слів, ... я всотував на вулицях, за скромними столами, в полі і в церкві. А потім, уже в пору школярських студій, приголомшило книжне слово французького чародійника Оноре де Бальзака.

Довідка: куди, що, які.

<https://vseosvita.ua/test/my/designer/774911> (для вчителя)

Мовні спостереження

Предметні компетентності: мовна, граматична, інтелектуальна.

Спишіть речення. Поставте питання від головної частини до залежної, визначте тип підрядної частини. Підкресліть граматичні основи в головній і підрядній частині, сполучники або сполучні слова обведіть.

Накресліть схеми речень.

1. Мені думається, що книга має давати розмисел, як держатися правди і як цуратися зла.

2. Дійдеш хисту, якщо добре вхопишся.

3. Якщо прислухатися, то птиці по-різному співають у різних місцях; пес гавкає по-різному в залежності від того, скільки людей підходить до воріт; кінь по-інакшому хоркає в негоду і в погоду; когут при курях піє не так, як без курей; дощ ударяє в суху землю не так, як у мокру; двері в порожній хижі мають свій рип...

4. По очах видно, що чоловік голодний.

5. Я гадав, що се тільки звірам відоме.

6. Коли душа відкрита природі, тоді природа творить у ній велику роботу, підсилює її.

7. Цю звичку він набув у абхазців, коли працював у заплавах Колхіди.

<https://app.wizer.me/preview/12FBL1>

МОВЛЕННЄВА ЗМІСТОВА ЛІНІЯ

Уроки розвитку мовлення в 9 класі, а саме під час вивчення розділу «Складнопідрядне речення», спрямовані на створення усних та письмових текстів публіцистичного та офіційно-ділових стилів, що містять складнопідрядні речення різних видів. Тренувальні вправи на таких уроках застосовуються з метою повторення, поглиблення та узагальнення знань про вивчені синтаксичні одиниці, які слід використати в усному чи писемному висловлюванні.

Створення хмари слів

Зараз ми пригадаємо завдання та особливості публіцистичного стилю. Ознайомтесь, будь ласка, із пам'яткою, що є на ваших партах. Далі виділіть ключові слова та словосполучення та введіть їх у програму WordArt.

Отримали хмару слів, що тезово відображає публіцистичний стиль.

Пам'ятка

Мета публіцистичного стилю – інформувати, передавати суспільно значущу інформацію з одночасним впливом на читача, слухача, переконуванням їх у чомусь, уселяти їм певні ідеї, погляди, спонукати до відповідних вчинків та дій.

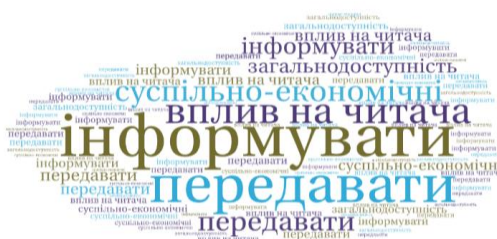
Сфера використання публіцистичного стилю мовлення – суспільно-економічні, культурні, політичні відносини.

Для публіцистичного стилю мовлення притаманні логічність, емоційність, образність, оцінність. У текстах широко вживається суспільно-політична лексика. Публіцистичний текст будується як наукове міркування: порушується важлива суспільна проблема, аналізуються й оцінюються можливі шляхи її вирішення, формулюються узагальнення й висновки, матеріал розміщується у строгій логічній послідовності, використовується загальнонаукова термінологія. Це дещо наближає його до наукового стилю.

Для публіцистичної промови характерні пристрасність, спонукальність. Найважливіша вимога, що ставиться перед публіцистикою, – загальнодоступність: вона розрахована на широку аудиторію і має бути доступною для всіх.

Публіцистичний стиль має багато спільного і з художнім стилем мовлення, оскільки для ефективного впливу на читача (слухача), його чуттєву сферу, уяву, той, хто пише чи виступає, використовує епітети, метафори, порівняння та інші образні художні засоби, вдається до фразеологічних висловів, навіть просторічних слів, що посилюють емоційний вплив мовлення.

<https://wordart.com>

Тепер спробуйте, використовуючи слова із хмари, скласти складнопідрядне речення, що найбільш повно характеризує публіцистичний стиль.

«Два – чотири – всі разом»

Знайдіть та выпишіть з тексту складнопідрядні речення.

(Учні працюють у парах. Потім об'єднуються в четвірки. Після завершення виконання роботи вчитель від кожної четвірки викликає по одному представнику і той називає речення, під час відповіді інші «четвірки» уважно слухають і доповнюють, якщо потрібно своїх однокласників).

Тут, де не чути півнячого крику, починається держава трав. І вступати до неї слід із чистими ногами й помислами. За звичаєм старовіку годилося б ще й скупатися в росі. Так чинили давні «лічці». Та ще брали на промисел ослінчик, збитий із дощечок дев'яти хвойних дерев. І ставали на нього колінми, щоб зілля не тратило силу. Се мені відкрив Кукумир, великий травознай Алтаю. Він був єдиний, хто знаходив траву самтарин. Вона має всього чотири листки — жовтий, синій, черлений і багрянний. Він носив її в шкiряній тайстрині на грудях і нікому не показував. Похвалявся лише орлиханом, що росте там, де паруються орли, з решток їх сім'я проростає. А коли осліп, казали, то напав і різдвяну траву, котра дає велику удачу рибарям і помагає переплисти всяку бурхливу ріку... То був послідній волхв, що вікував у хащах, як замшілий пенъ. Забув і свої літа, і людську бесіду. Та я його розговорив, бо замолоду дістав добру школу фльори в румуна Джеордже Вадаску. В Трансільванії. Тож нам було про що погомоніти з тайговим дідом...

<https://vseosvita.ua/test/my/designer/774958>

Робота з текстом: лінгвістичне дослідження.

Зараз же переходимо до *другого етапу* нашої роботи – пригадаємо ознаки та види складнопідрядних речень.

Бесіда за питаннями:

- Що таке складнопідрядне речення?
- Як його впізнати у тексті?
- Які види бувають?

- Знайдіть у теоретичному матеріалі, що стосується теми нашого уроку, складнопідрядні речення.

Повідомлення – один з жанрів усного висловлювання; невеликий за обсягом твір на певну тему в публіцистичному стилі, що призначений для публічного виголошення.

Повідомлення у публіцистичному стилі привертає увагу аудиторії до важливої суспільної або морально-етичної теми, розкриває неоднозначність розуміння цієї теми, її дискусійний характер. Повідомлення у публіцистичному стилі виявляє суб'єктивізм автора, його емоційне ставлення до повідомлення.

Джерелом для повідомлення в публіцистичному стилі може бути:

- інформація про події, яку подають ЗМІ;*
- власні спостереження за фактами і явищами суспільного життя;*
- інформація в Інтернеті;*
- література.*

Структура повідомлення

Вступ (зацікавлення, створення необхідного настрою).

Основна частина (наявність доказів на користь власної позиції, наведення переконливих фактів, прикладів).

Висновки (узагальнення положень основної частини, спонування аудиторії до дискусії, виголошення заклику тощо).

Алгоритм підготовки повідомлення

Вибір теми й визначення мети повідомлення → збір інформації → структурування матеріалу → створення повідомлення.

Пам'ятка

«Як зробити повідомлення у публіцистичному стилі ефективним і цікавим»

- 1. Виберіть тему, яка дійсно хвилює вас.*
- 2. Чітко уявіть собі мету вашого повідомлення і дотримуйтесь її.*
- 3. Опрацюйте не менше 2-3 джерел.*
- 4. Обмежте обсяг матеріалу.*
- 5. Наповніть повідомлення прикладами, фактами, які б ілюстрували те, про що говорите.*
- 6. Говоріть виразно, правильно, доречно, використовуйте образні вислови.*
- 7. Закріплення вивченого.*

<https://onlinetestpad.com/kk6cciz2xjpgk>